

This collection of articles undoubtedly represents a significant and valuable contribution to the study of language and literacy in the history of Bosnia and Herzegovina, especially of its medieval period. It finally allows us to appreciate the author's work, spanning almost three decades, as a unified volume which is now accessible to a broader audience. Beside the authoritative and standard book on medieval Bosnian Literature by the late professor Herta Kuna (*Srednjovjekovna bosanska knjevnost*, Sarajevo, 2008), Jagoda Jurić-Kappel's *Bosnia in the Mirror of Older Literacy* will represent compulsory reading for the student of old Bosnian texts. It indisputably confirms its author as a leading scholar on the language and literature of medieval Bosnia.

EMIR O. FILIPOVIĆ

Zrinka Pešorda Vardić, *U predvorju vlasti. Dubrovački antunini u kasnom srednjem vijeku*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku – Hrvatski institut za povijest, Zagreb – Dubrovnik, 2012, 240 str.

U zajedničkom izdavaštvu Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, te Hrvatskog instituta za povijest 2012. godine svjetlost dana ugledala je knjiga dr. Zrinke Pešorde Vardić. Knjiga predstavlja prerađenu doktorsku disertaciju odbranenu 2006. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, te je objavljena kao 18. knjiga u sklopu serije *Prilozi povijesti stanovništva Dubrovnika i okolice*. Od značaja je istaći kako je autorica Zrinka Pešorda Vardić, uposlenica Hrvatskog instituta za povijest, za svoj doprinos nauci dobila Državnu nagradu za znanost u

oblasti humanističkih znanosti za 2012. godinu. Objavlivanjem ove publikacije još je jače izražen zaokret u medievalnoj historiografiji našeg podneblja. Naime, posljednjih je godina fokus istraživača srednjovjekovne prošlosti usmjeren ka nešto nižim društvenim slojevima, te se samim tim i publikovane jedinice manje tiču političke slike, jer ovi društveni elementi nisu imali direktnog uticaja na vlast. U skladu s tim su i karakterne crte glavnih aktera ovog djela, društvenog sloja kojeg je 1588. godine Serafino Razzi u knjizi *La storia di Ragusa* markirao kao građane, koje je vlastela nazivala pučanima. Ovaj društveni sloj u izvorima nazivan je *boni cives i cittadini*, dok se u historiografiji za njihov elitni dio ustalio naziv antunini prema bratovštini sv. Antuna koja ih je okupljala. Knjiga hronološki obuhvata period kasnog srednjeg vijeka i malim dijelom renesansno doba. Pisana je vrlo čitljivim i skladnim stilom uz adekvatan izbor riječi. Iako ova publikacija nije velika obimom, u njoj je demonstriran kompleksan i temeljit naučni aparat koji podrazumijeva kritički odnos spram izvornih podataka i historografskih postavki. Autorica je štivo podijelila na deset manjih cjelina koje se tiču različitih aspekata života pripadnika ove zajednice.

U uvodnim poglavljima *Antuninski počeci* (15-31), te *Antunini: Vrijeme i prostor* (32-53) dat je specifikum nastanka bratovštine Sv. Antuna, te akumulacija članova kroz prizmu migracionih kretanja usmjerenih ka Dubrovniku. Bratovštine kao produkt srednjovjekovnog straha od smrti u prvi mah su imale zadatak ostvarivanja zajedničke pobožnosti kod pučkog sloja. Vremenom je društveno-religijska osnova bratovština poprimila jači strukovni karakter okupljajući članove "braće" (bratime) iz jedne profesije odnosno zanata. Pojavljivanje ovih, uslovno rečeno profesionalnih bratovština, najizraženija je za

one koje su osnivane u 14. stoljeću. Bratovština sv. Antuna, kako je formalno nazvana ona bratovština koja je nastala ujedinjenjem bratovštine sv. Petra i sv. Antuna sa bratovštinom sv. Duha i sv. Spasitelja, osnovana je dozvolom Malog vijeća 1432. godine. Ujedinjenjem pod zajedničkim imenom sv. Antuna ova bratovština će stoljećima imati patronatsko pravo nad crkvom sv. Antuna Opata na Pločama u koju bi svraćao novoizabrani biskup prije ulaska u grad, što svjedoči o uticaju pripadnika ove bratovštine. Preuzimajući sintagmu D. Malikovića o ovoj bratovštini kao “trgovačkoj obrtnoj korporaciji” autorica upozorava kako ona nije bila ceh, te iako su najugledniji članovi najčešće trgovci, bratovština nije bila rezervirana samo za njih. U zbirci rodoslovlja sadržano je 116 rodova pripadnika ove bratovštine, od kojih je najveći broj doselio između polovine 14. i polovine 15. stoljeća iz Bosne, Huma, Srbije, Kotora, Bara, Italije, te neposredne dubrovačke okolice. Vremenom je ova bratovština postala institucionalnom podlogom staleškog izdvajanja najbogatijeg sloja dubrovačkih pučana, koji su se razvili u identifikacijski sinonim onog sloja koji možemo markirati građanskim.

Razmatrajući zakonitosti *Društvene strukture antuninske bratovštine* (54-65) autorica prezentuje detalje iz matrikule bratovštine u koju je između 1350. i 1450. godine registrovano 1150 imena. Nagli skok pučkih trgovaca na ekonomskoj ljestvici bio je zvono upozorenja za vlastelu, koja krajem 14. stoljeća ulazi u bratovštinu sv. Antuna kako iz duhovnih, tako i iz nadzornih razloga, ali njihovo prisustvo neće uroditi plodom, oni nikad neće voditi glavnu riječ. Dojučerašnji sitni trgovci uz pomoć trgovine žitom kao najunosnijim artiklom dobijali su nazive *boni populares* ili *populares sufficientiores*, isti naziv koji je nosila i ona društvena skupina

koja je bila pred sami ulazak u vlasteoski stalež u vremenima prije zatvaranja vlastelinskih vrata. Evidentna je ista razvojna linija kod obe skupine, no prokletstvo rodova koji su u Dubrovniku svoje etabliralinje započeli u drugoj ili trećoj deceniji 14. stoljeća više se nije dalo izbrisati. U matrikuli bratovštine kao članovi evidentirani su i vanbračni potomci vlastele koji nisu imali pravo ulaska u Veliko vijeće, te ženske osobe za koje autorica smatra kako su učestvovali u religioznim aspektima. Vremenom će doći do promjene i u članstvu ovog društvenog sloja, te će tako ulazak običnim mornarima, ribarima ili ostalim zanatlija biti znatno teži u odnosu na vrijeme njenog osnivanja.

Razlučivanje članstva i zatvaranje bratovštine (66-70) direktno je utjecalo da se etabliraju *antunini kao dubrovačko građanstvo* (71-96). Tražeći korijene ovog društvenog sloja autorica seže u najraniju dubrovačku prošlost, definirajući razvojni luk komunalnog *civesa* do zatvorenih staleža 15. stoljeća. Izdvajanjem skupine bogatih članova bratovštine, koji su vodili glavnu riječ u najznačajnijem upravnom tijelu Velikom kapitul, stvorila se i potreba za očuvanjem tog položaja. Slijedeći ustrojstvo plemićkog staleža, potomci antuninskih prvaka su u kapitul ulazili sa napunjene dvadeset dvije godina. Završavanjem procesa elitizacije, odluka iz 1600. godine donosi pravilo po kojem novi član bratovštine za svoj ulazak mora dobiti većinu u kapitul. Po ugledu na popis vlastele i Zrcalo Velikog vijeća, napravljeno je Antuninsko Zrcalo kao neinovativan element staleške prepoznatljivosti. Ovim aktivnostima je konačno definirano ustrojstvo bratovštine koja je od karitativne postala staleška udruga novog društvenog sloja nazvanog *cittadino Raguseo*. Autorica pravi kvalitetan potez upoređujući sada

nova tri dubrovačka društvena sloja sa isto toliko društvenih stepenika u Veneciji. Bogati sloj dubrovačkih građana bio je, pogotovo u 15. stoljeću, pravi mamac za bogate vlasteline susjednih gradova koji dolaze u Grad u pokušaju da iskoriste njegove trgovačke ugovore. Od ovog procesa obe strane su imale koristi, vremenom su ti novi došljaci punili dubrovačku blagajnu, dok je proporcionalno rasla i njihova odanost prema novoj domovini.

Antuninski rodovi (97-110) bili su svjesni značenja prezimena, ugledajući se na vlastelu i po ovom parametru krajem 14. i početkom 15. stoljeća počeli su oblikovati prezimena prema imenima ili nadimcima predaka. U želji da svoje genealoško stablo što dublje utkaju u prošlost Dubrovnika, mnogi su rodovi sebe smatrali nasljednicima plemića koji su iz raznih razloga izgubili pristup plemstvu. Zanimljiva je i pojava spomenutih vanbračnih potomaka vlastele. Oni su kao kao pripadnici antunina dobro naplatili svoje prezime u trgovačkim ili diplomatskim misijama. *Cittadini* se nisu ženili sa dubrovačkim plemstvom, ali jesu sa vlastelom Kotora, italijanskih gradova ili Bosne. Vjerodostojan spisak ovih rodova sadržan je u tzv. *Vlajkijevoj genealogiji antunina* koja je autorici pružila pregršt informacija o njihovoj izmiješanosti.

Obiteljska struktura antunina (111-140) obilježena je sistemom fraterne koja je podrazumijevala stanovanje i zajedničku privrednu djelatnost braće u korist svih članova porodice. Zajednica sina i oca bila je priželjkivana, ali zbog kratkog životnog vijeka i kasnog ulaska u brak u praksi teško izvodiva. Kod antunina, na hronološkoj liniji proporcionalno društveno-ekonomskom uzdizanju, od početka 15. stoljeća primjetna je staleška endogamija. I nasljedni sistem građanstva bio

je ustrojen po uzoru na vlasteoski, oca su naslijedili sinovi, a u slučaju da ih nije imao žene se javljaju kao punopravni nasljednici.

U poglavlju *Bratovština kao okvir staleškog izdvajanja* (141-159) autorica definira pravno ustrojstvo antuninske bratovštine. Kao njeno središnje tijelo utemeljen je kapitul koji su činili svi članovi stariji od 22 godine. Imao se sastajati barem jednom godišnje na blagdan sv. Matije Apostola. Izvršno tijelo bratovštine sv. Antuna činila su tri gastalda, a imali su zadatak čuvati, voditi i štititi dobra bratovštine. U skladu sa religioznim i karitativnim obilježjima bratovština je imala i svog kapelana koji nije imao političku ulogu. Utemeljenjem službe trojice konzervatora i zakonom o vakanciji nastojao se spriječiti odliv moći u ruke uske grupe antunina. Utemeljenjem matrikule bratovštine antunini su dobili i pravni simbol svog ustrojstva po uzoru na dubrovački statut. Jačanje ovog sloja stanovništva izazivalo je strah u očima vlastele koja im je nizom odredbi zabranjivala aktivnosti koje su preuzeli iz vlasteoskih običaja.

Putevi i simboli uspona (160-175) u slučaju antunina se ne mogu razmatrati odvojeno od njihove trgovačke aktivnosti. Trgovina je ovom sloju bila osnova uspona i prva ulaznica u društvenu elitu. Udio građanstva u kreditnoj trgovini sredinom 15. stoljeća iznosio je čak 40 procenata, dok su trgovačka društva koja su osnivali pripadnici antunina raspolagala sa dvadeset hiljada dukata. Pored trgovine građanski sloj je ugled i dobit stjecao učešćem u diplomatskim misijama, ponekad i u onim od krucijalnog značaja za život Republike. Notari, kancelari i tajnici iako bez dubrovačkog nobiliteta utrli su stazu koja je tokom stoljeća odvela građanstvo predvorje vlasti. Tako su se *Antunini "pripitomljeni" pučani* (176-194) u višestoljetnom suživotu sa

vlastelom okrunili “drugom krunom” Grada podno Srđa. Uprkos brojnim opstrukcijama na račun antunina, vlastela je prepoznala njihovo umijeće trgovanja, te se nerijetko upuštaju u zajedničke trgovačke pustolovine. Period dubrovačkog blagostanja u 15. stoljeću više je forsirao ideal ugodnog i lagodnog života, nego bespoštednu borbu za vlast.

Istraživanjem i prezentacijom podataka o društvenim slojevima s one strane dubrovačke vlasti, Zrinka Pešorda Vardić smješta antuninski sloj doslovno u *predvorje vlasti*. Koristeći se iskustvom stečenim u ranije objavljenim radovima o antuninskoj bratovštini i građanskoj eliti, autorica pokazuje izuzetnu snalažljivost u pravnom ustrojstvu i latinskoj terminologiji. Upravo zamršenost srednjovjekovnog pravnog sistema doprinijela je da na nekim mjestima u knjizi sama prezentacija rezultata za širu čitalačku publiku nije do kraja iskristalizirana. Sami tematski okvir bratovštine sv. Antuna uskostručan je, te stoga ni publikacija nije mogla poprimiti karakterne crte izdanja namijenjenog široj čitalačkoj publici. Koristeći obiman opus izvornih i literaturnih podloga, autorica je uspjela definisati parametre nastanka jednog društvenog sloja i njegove refleksije na društveni život Dubrovnika. Izvlačeći ispod plašta zaborava prošlost antunina, Zrinka Pešorda Vardić i ostali autori čiji su radovi objavljeni u seriji *Prilozi povijesti stanovništva Dubrovnika i okolice*, nastavljaju plodnu istraživačku djelatnost na sklapanju demografske slike prošlosti šireg dubrovačkog prostora.

ENES DEDIĆ

Dubravko Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga, Dobra knjiga – Synopsis, Sarajevo – Zagreb, 2012, 495 str.*

Dubravko Lovrenović, redovni profesor na oblasti historija srednjeg vijeka na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, spada među one autore koji mnogo pišu, te objavljuju u različitim domaćim i stranim stručnim časopisima. Često, jedini način da se brojni naslovi tako izrazito produktivnih historičara učine dostupnim studentima i široj čitalačkoj publici, jeste njihovo ponovno objavljivanje u obliku Zbornika radova. Upravo takve prirode nova je knjiga prof. Lovrenovića *Bosanska kvadratura kruga*, u kojoj se može naći jedanaest većinom ranije publikovanih tekstova, koji su djelimično doručeni za ovu priliku i podijeljeni na tri tematske cjeline.

U sklopu prvog dijela knjige “O bosanskom autokefalnom kršćanstvu” (15-214), autor pokazuje sveobuhvatnost kršćanstva u srednjem vijeku. Patroni i patronat nisu samo igrali ulogu u pojedinim gradovima, nego su se širili i na državne razine. Tako je i sv. Grgur Čudotvorac bio svetac-zaštitnik bosanskog kraljevstva. On je to postao vjerovatno nakon premještanja sjedišta bosanske biskupije u Đakovo sredinom 13. stoljeća, a u radu se taj potez naročito ističe kao autonomni čin bosanskih političkih i crkvenih struktura, nepovezan sa nekim papinskim odobrenjem. O ovom interesantnom segmentu bosanskog srednjovjekovlja govori rad “Sveti Grgur Čudotvorac: zaštitnik Kotromanića i srednjovjekovne Bosne”. Samo uzdizanje sv. Grgura na mjesto patrona izvršeno je autonomno a već su ga u svojim intitulacijama spominjali ban Stjepan II, Vladislav i Tvrtko I. Ipak, više ga ne nalazimo u intitulacijama Tvrtkovih nasljednika,